

Petkova-Kaleva S. Y. Universal and Culture-Specific Aspects in Interpretation of Concept of Emptiness by Bulgarians.

The paper deals with the linguistic interpretation of the concept of emptiness in Bulgarian language. It discusses universal and culture-specific aspects in the linguistic interpretation of the concept of emptiness. A universal feature of the concept is its interpretation as a link between the meta-concepts of existence and non-existence. This interpretation is compared to the Western way of conceptualising emptiness, which emphasises absence, deficiency, and deprivation, in contrast to the Eastern model, which sees emptiness as a basis for existence, and worships the abundance of the invisible world. The analysis focuses on the cognitive and linguistic differentiation between the notions of пусто and празно in Bulgarian, both meaning empty, though in a different way: whereas the first word is associated with the outer world and its two-dimensional open space, the latter is related to the inner world, and the phenomenology of three-dimensional space.

Keywords: concept, conceptualisation, language picture of the world, concept of “Emptiness”

УДК 811.111'373.237

Пономарьова О. А.
Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України

**ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ
НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ У ФРАЗЕОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ**

У статті крізь призму гендерної проблематики аналізуються семантика, структура та національно-культурні особливості фразеологічних одиниць української, англійської та німецької мов із назвами осіб за родом занять. Зокрема, вивчається роль гендерних конотацій професійних позначень у мотивації цілісного ідіоматичного значення фразем. Окрім того, простежується гендерний поділ праці та гендерні родинні зв'язки і досліджуються гендерні пари найменувань професії та занять на предмет тотожності чи відмінностей у смислах, які вони вносять у цілісне значення фразем, відображаючи гендерні стереотипи.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, назви людини за родом занять, професії, гендер, гендерний підхід, конотативне значення.

У сучасних умовах значного розширення сфери інтересів мовознавства мова розглядається не лише як об'єкт суто лінгвістичного аналізу, а й у міждисциплінарному контексті. Важливе місце тут посідає підхід, який розглядає мову у зв'язку із суспільством, людиною та її роллю в ньому. Це слугувало виникненню нових напрямів у мовознавстві – соціолінгвістики, лінгвопрагматики, теорії дискурсу і комунікації, поряд з якими активно проводяться також і лінгвогендерні дослідження.

У науковий обіг термін “гендер” було введено американським психоаналітиком Робертом Столлером наприкінці 60-х років ХХ століття. Гендерний підхід як такий дає змогу аналізувати процеси формування рис поведінки, ментальних та емоціональних властивостей особистості залежно від її статі. Він також має за мету розкриття культурних і соціальних факторів, які визначають ставлення суспільства до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі та жіночі якості тощо, таким чином відкриваючи новий погляд і на відповідні мовні явища. До недавнього часу гендерні явища перебували на периферії суспільної та, конкретніше, наукової думки, сприймаючись частіше як другорядний соціальний та психологічний чинник у житті соціуму [2, с. 508–509]. Але зараз проблеми, пов'язані з гендерною асиметрією та гендерною диференціацією свідомості, стають дедалі актуальнішими, а поле вивчення

відповідних явищ охоплює, серед іншого, і мову, а в ній – лексико-фразеологічну систему.

Фразеологія яскраво відображає національну специфіку мови, є носієм елементів, що досить різноманітно і повно характеризують етнічну картину світу. Такими елементами є, зокрема, і компоненти фразем, що становлять назви осіб за родом занять. Фразеологічний склад мови достатньо жваво реагує на історичний, політичний, економічний та ін. розвиток суспільства, вельми специфічний у кожен епоху, у кожній країні і в кожного народу. Так, зміни у розподілі праці спричиняють появу нових професій чи занять, серед яких вирізняються “чоловічі” та “жіночі”, що може відобразитись у виникненні нових фразеологічних одиниць. Гендерні конотації назв осіб за родом занять як компонентів фразеологічних одиниць ще не були предметом лінгвістичного аналізу. Водночас слушним є зауваження Л. О. Ставицької про необхідність охоплення фразеологічного фонду гендерною оптикою бачення [5, с. 61]. Усе це зумовлює актуальність гендерних досліджень у сфері фразеології української, англійської та німецької мов.,

Гендерний аспект мови почав цікавити лінгвістів лише на початку ХХ століття. Питаннями гендерної лінгвістики займалися Л. О. Ставицька, О. А. Земська, М. А. Китайгородська, Н. М. Розанова, О. І. Горошко, А. В. Кириліна, R. Lakoff, G. Klann-Delius, S. Günthner, L. Pusch та ін.

Фразеологізм як засіб концептуалізації поняття “гендер” досліджували К. С. Волошина, Я. А. Павліщева та ін. У гендерному аспекті досліджувалися фразеологічні одиниці з компонентом-антропонімом на матеріалі англійської (И. Е. Дьячкова) та німецької (Л. А. Ковбасюк, О. С. Касаткін) мов, із квантитативним компонентом на матеріалі української та англійської мов (З. А. Радченко) тощо.

Мета статті – проаналізувати відображення у фразеології української, англійської та німецької мов рис гендерної конотації, властивих фаховим найменуванням.

Завдання:

- надати визначення поняття “гендер”, простежити реалізацію цієї категорії у семантиці фахових найменувань-компонентів фразеологічних одиниць;
- проаналізувати структуру та цілісне ідіоматичне значення фразеологічних одиниць із зазначеним компонентом крізь призму гендерної проблематики;
- дослідити гендерні пари найменувань професій та занять на предмет тотожності чи відмінностей у смислах, які вони вносять у цілісне значення фразем, відображаючи гендерні стереотипи.

Гендер є важливою соціокультурною категорією, яка може бути представленою як у цілісному фразеологічному значенні, так і у семантиці окремих фразеологічних компонентів – лексем. Гендер (англ. *gender* – “стать”, від лат. *genus* – “рід”) – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [3, с. 11]. Цей термін увійшов у широкий вжиток у західній науці в 1970-х рр. (у вітчизняній науці – в 1990-х рр.) завдяки працям американського вченого Роберта Джессі Столлера, який вперше протиставив поняття статі та гендеру. Концепція Столлера будувалася на поділі біологічного і культурного, згідно з нею вивчення статі є предметною галуззю біології та фізіології, а аналіз гендеру може бути розглянутий як предметна галузь досліджень психологів і

соціологів, аналізу культурно-історичних явищ [7, с. 148]. Гендер так або інакше присутній в усіх сферах суспільного життя, тому мовна сфера не є винятком.

Гендерна проблематика в лінгвістиці розглядається в двох аспектах: як чоловік та жінка зображені в мовній картині світу та якими є відмінності в їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, яке є реалізацією мови на практиці. Нас цікавить перший аспект, який ми спробуємо дослідити на матеріалі фразеології. Адже фразеологія як складова системи мови і у той же час як віддзеркалення національно-етнічної картини світу є, серед іншого, і вмістищем гендерних стереотипів.

Як засвідчують проаналізовані лексеми-назви осіб за родом занять, які входять до складу фразеологічних одиниць української, англійської та німецької мов, відношення гендерної ознаки до семантики фахової назви може бути різним. Ми виділяємо 3 групи за типами таких співвідношень. До першої відносяться найменування, семантика яких містить пресупозиції відносно того, що професія чи рід занять є (суто чи переважно) чоловічими чи, навпаки, суто жіночими. Так, чоловічі професії та заняття позначають такі слова, як, напр. укр. *майстер, кравець, тесляр, мірошник, хлібороб, косар, лісничий, сторож*; англ. *cobbler, potter, hatter, locksmith, farmer, plowman, fisher, driver*; нім. *Meister, Kupferstecher, Schmied, Maurer, Schäfer, Gärtner, Jäger, Fuhrmann* та ін. Наявні й значно менші чисельно позначення декількох жіночих фахів, напр.: укр. *нянька, прачка, коровайниця, перепічайка, пряля*; англ. *nurse, washerwoman*; нім. *Amme*.

Переважання чоловічих професій над жіночими у фразеології трьох досліджуваних мов зумовлене екстралінгвістично, а саме соціально-економічними умовами виникнення цих назв. Це, перш за все, стосується назв людей, що займалися старовинними ремеслами, специфіка яких робила їх явно чи лише історично чоловічими, напр.: укр. *коваль* (пор. *В доброго коваля завше гроші черчат*), *швець* (*Зобрався, як швець на торг* [14, с. 484]), *гончар* (*Нехай горшки б'ються на гончареву голову* [11, с. 199]); англ. *tinker* (*as quarrelsome as a tinker* [17] досл. “сварливий як мідник”), *carpenter* (*Don't take the axe out of the carpenter's hand* “Не позбавляй найнеобхіднішого” [16] досл. “Не забирай сокиру з рук тесляра”), *tailor* (*A long thread, a lazy tailor* [16] досл. “Довга нитка – лінивий кравець” пор., однак, нім. *Lange Fädchen – faule Mädchen, kurze Fädchen – fleißige Mädchen* [9, с. 162]); нім. *Faßbinder* (*laufen rennen wie ein Faßbinder* “бігти як очманілий” [10] букв. “як бондар”), *Zimmermann* (розм. *jemandem zeigen, wo der Zimmermann das Loch gelassen hat* “вказати комусь на двері, виставити, випроводити когось” [9, с. 641] досл. “вказати комусь, де тесляр залишив отвір”), *Schuster* (*ein predigender Schuster macht schlechte Schuhe* “де багато слів, там мало діла” [10] досл. “швець, який багато говорить, робить погане взуття”) тощо.

Більшість таких назв осіб за родом занять виступало лише у формах чоловічого роду, яким не протиставлялися жіночі паралелі. Похідні від відповідних фахових найменувань, що вказували на референта жіночої статі, не мали прямої вказівки на фах, однак показували відношення до нього через сімейну спорідненість відносно певного фахівця. Саме тому у складі поля назв осіб за родом діяльності як периферійний, а все ж істотний елемент ми розглядаємо також найменування дружин та дочок, утворені у той чи інший спосіб від назви професії чоловіка / батька, напр.: укр. *бондарівна* “дочка бондаря” [13: 1, с. 216] (пор. *гарна, як бондарівна* [14, с. 491]), *попадя* “дружина попа” [13: 7, с. 181] (пор. *Це така правда, як ти попадя* [14, с. 318]), англ. *princess* “титул дочки короля і королеви або дружини принца” [17, с. 1301] (пор. *princess dress* “жіноча сукня, плаття (звичайно довге, вузьке, трохи розширене

донизу)” [8, с. 776]), *tailor`s wife* “дружина кравця” (пор. *the tailor`s wife is the worst clad* (букв. “дружина кравця має найгірше взуття”) [8, с. 221]), нім. *Pastorin* “дружина пастора” [15] (пор. *Dem einen gefällt der Pastor, dem andern die Pastorin* [10, с. 45] та укр. *Хто любить nona, а хто nonадю* [14, с. 242]; *Кому nin, кому nonадя, а кому і nonова дочка* [14, с. 242]), *Pastorentochter / Pfarrertochter* “дочка священика” [15] (пор. *unter uns Pastorentöchtern* [9, с. 431] і *unter uns Pfarrertöchtern* “між нами (кажучи)” [9, с. 435]) тощо.

Другий тип становлять парні іменники-назви людей за родом занять. Приміром, в українській мові гендерна ознака граматично проявляється у формально маркованому протиставленні іменнику чоловічого роду іменника жіночого, напр.: укр. *лікар* – *лікарка*, *перекупник* – *перекупка*, *наймит* – *наймичка* тощо.

Слід зауважити, що у фразеологічній системі англійської мови так само як і в лексичній, презентація гендерного фактору є досить специфічною у зв'язку з відсутністю у цій мові граматичної категорії роду. В англійській мові категорію роду деякі учені (О. І. Смирницький, М. Я. Блох, Л. А. Тимпко та ін.) трактують як лексико-граматичну. О. А. Ривлина стверджує, що в англійській мові біологічно мотивований поділ на чоловічий і жіночий рід відбувається тільки за допомогою лексичних засобів, а саме спеціальними словами або лексичними афіксами, порівняйте: *man* – *woman*, *tiger* – *tigress*, *he-goat* – *she-goat*, *male nurse* і так далі [4]. Прикладом з відібраного нами фразеологічного матеріалу, яким відносяться до другої групи парних найменувань, може слугувати наступний: *servant* – *maid* (“a female servant, especially in a large house or hotel” [17, с. 991]). У німецькій мові також виявлена лише одна пара таких найменувань: *Diener* – *Mamsell, Mädchen*. Відповідним чином у складі англійських фразеологізмів назви осіб за родом занять часто є гендерно нейтральними не лише семантично, а і формально і через це відносяться до третьої виділеної нами групи на позначення осіб як чоловічого, так і жіночого роду, яку ми охарактеризуємо дещо згодом.

Зараз же необхідно додати до сказаного вище, що на межі першої і другої груп знаходяться парні найменування, що можуть позначати чоловіка та дружину, які мають спільний рід занять, напр.: укр. *господар* – *господиня*, *пан* – *пані*, *князь* – *княгиня*, *цар* – *цариця*; англ. *master* – *mistress*, *king* – *queen*, нім. *Koenig* – *Koenigin*, *Prinz* – *Prinzessin* тощо.

До третьої групи ми відносимо найменування, «фахова» семантика яких пресупонує, що позначувані ними професія чи рід занять можуть бути (за характером чи суто історично) як чоловічими, так і жіночими, напр.: укр. *вчитель*, *суддя*, *юрист*, англ. *teacher*, *doctor*, *apothecary*, *student*, *professor*, *painter*, *poet*, нім. *Advokat*, *Gelehrte* тощо. Це переважно іменники чоловічого роду (в українській та німецькій мовах). Окрім лексичного значення, закладеного в корені, і первинного граматичного чоловічий рід може також передавати смисли невизначеності і узагальненості. Вдале пояснення цьому явищу дав В. В. Виноградов: “Справа в тому, що слова чоловічого роду, які відносяться до категорії особи, перш за все виражають загальне поняття про людину – її соціальну, професійну або іншу кваліфікацію – незалежно від статі” [1, с. 66]. Таким чином, форма чоловічого роду може виступати в якості немаркованої і не містить, на відміну від жіночої родової форми, прямої вказівки на приналежність референта до певної статі, тому може застосовуватися в однаковій мірі як до чоловіків, так і до жінок. Окрім того, серед позначень видів діяльності, що раніше традиційно вважалися чоловічими, також є немало тих, виконавці яких не мають еквівалентів жіночого роду, напр.: укр. *міністр*, *депутат* тощо. Однак, вживаючи ці лексеми, ми можемо мати на увазі референта як чоловічої, так і жіночої статі. Такі слова нині

несуть пряму вказівку на лише фах, рід занять безвідносно до того, хто ним займається – чоловік чи жінка. Ці професії є нині гендерно нейтральними, можуть підходити будь-якій особі, яка має до них здібності чи інші можливості займатися ними.

Окрім того, в українській мові третю групу становлять також іменники спільного роду, одна і та ж форма яких має значення і чоловічого, і жіночого роду, напр.: *слуга, листоноша* тощо. Інші такі іменники, переважно емоційно забарвлені, називають особу і вказують на негативну фахову ознаку, притаманну цій особі, напр.: *нероба, ледащо, волоцюга, бурлака* (окрім відсутності роду занять, такі особи охарактеризовані негативно як ті, хто не бажає працювати, лінив). Такі іменники набувають роду тієї особи, яку вони означають у мовному контексті.

Відповідно фраземи, до складу яких входять лексеми третьої групи, містять характеристики, які стосуються узагальнено представників обох статей, напр.: укр. *Шануй учителя наче родителя* [14, с. 287]; *В своїй справі сам не суддя* [11, с. 184]; *Юрписту на руку нечисті*; англ. *to put the doctor on* “обманути, обдурити” [8, с. 798]; *upper servant* “старший серед слуг (дворецький, економка)” [8, с. 982]; *A great artist can paint a great picture on a small canvas* “Великий художник може створити велику картину і на малому полотні”; нім. *sich zum Advokaten (або Anwalt) einer Sache machen* “ставати на захист чогось, відстоювати щось, брати на себе роль захисника (чи адвоката) чого-небудь” [9, с. 24]; *Der Dilettant will mehr als zehn Künstler können* “Любитель хоче більше вміти, ніж десятеро майстрів. Хто хоче робити все, нічого не зробить до пуття” [10, с. 52]; *Dem Gelehrten ist gut predigen* (досл. “Ученого легко вчити”) “Мудрий голові досить двох слів” [10, с. 46] тощо.

Фразеологізм може вживатися у відношенні до представників обох статей також тоді, коли відбувається відрив від вихідного денотата, що призводить у низці випадків до зняття гендерної референції одиниці. Прикладом може служити англійська ідіома *jack of all trades* “на всі руки майстер; людина, що виконує різні доручення” [8, с. 558], компонент якої *Jack* означає у вторинному вживанні “фамільярна форма імені Джон; матрос; людина, що займається фізичною працею” [17]. Спочатку ця фразеологічна одиниця відносилась виключно до чоловіка, адже ключовий лексичний компонент походить від чоловічого імені, однак її сучасне прочитання не виключає можливості і жіночого референта, що демонструє, наприклад, наступний контекст: *She characterized herself as a jack of all trades with an unmanageable workload and complained about the Police Department's refusal to hire additional lab personnel* [16].

Джудіт Лорберт структурує сферу гендерних явищ стосовно соціуму й особистості, виокремлюючи у ній наступні аспекти: 1) гендерні статуси – соціально визнані норми, які проявляються в поведінці, жестах, мові, емоціях і фізичному вигляді; 2) гендерний поділ праці – розподіл продуктивної і домашньої роботи між чоловіками і жінками; 3) гендерні родинні зв'язки – сімейні права та обов'язки для кожної статі, сексуальні приписи; 4) гендерні структури особистості – комбінації характерних рис, що виявляються в почуттях і поведінці; 5) гендерний соціальний контроль – формальне чи неформальне прийняття і заохочення конформістської поведінки і стигматизація, соціальна ізоляція, покарання, медичне лікування нонконформістської поведінки; 6) гендерна ідеологія – виправдання гендерних статусів, зокрема, їх різні оцінки; 7) гендерні образи – культурні репрезентації гендеру та втілення гендеру в символічній мові та художній продукції, що відтворює і узаконює гендерні статуси [12]. Застосовуючи цю класифікацію до відібраного нами фразеологічного матеріалу, доходимо висновку, що цей матеріал відображає гендерний поділ праці та гендерні родинні зв'язки. На особливу увагу тут заслуговують лексеми, що вказують на референта жіночої статі. Досліджуючи

фразеологічні одиниці, компонентами яких є ці найменування, ми можемо простежити трансформацію ролей та положення жінки в сім'ї та суспільстві.

Протягом століть православна й узагалі християнська культурна традиція виключає жінку зі сфери управління і лідерства. Основа християнського вчення про родину – патріархальність. Новий Заповіт гласить: “Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господу, бо чоловік – голова дружини, як і Христос Голова Церкви...” [До Ефесян, 5, с. 22–23]. Жінка асоціювалася винятково з домашньою сферою, родиною, де відігравала ключову роль, підтвердженням чого є українські прислів'я: *Без господині хата – що день без сонця; Без господині хата пустою смердить; У доброї господині і півень несеться* [11, с. 73]; *Хазяйка в дому покрову всьому* [14, с. 450]; *Без хазяйки хата не метена* [14, с. 450]. В англомовних прислів'ях наголошується на важкій праці домогосподарки: *The fingers of a housewife do more than a yoke of oxen* “Пальці домогосподарки працюють більше, ніж воли у ярмі”; *The real housewife is at once a slave and a lady* “Справжня домогосподарка є одночасно і рабинєю і леді”.

Жіночими заняттями вважалися догляд за дітьми, хатні обов'язки і похідні від них професії (кулінарні, прислуга тощо), відповідно до чого у складі фразем знаходимо позначення професії няньки (укр. *де багато нянок, там дитя каліка* [14, с. 309]; англ. *dry nurse* “няня, нянька (це, точніше кажучи, така нянька, яка не є годувальницею, пор. *wet nurse*); розм. жарт. людина, якій доручено доглядати за кимсь” [8, с. 294]), доглядальниці (нім. *und die Gewohnheit nennt er seine Amme* “звичка – його годувальниця” [9, с. 222]), прачки (укр. *Влітку і качка прачка* [11, с. 25]; англ. *to be in mourning for one's washerwoman* “мати брудний одяг, бути одягненим у брудний одяг” [8, с. 94]), коровайниці (укр. *Хороші коровайниці хороши коровай бгають* [14, с. 328]), перепічайки (заст. “жінка, що випікає хліб, бублики і т. ін. на продаж” [13: 6, с. 251] – укр. *Знайте мене перепічайку, що на воротах тісто* [14, с. 478]), служниці (укр. *куминої свахи наймичка* [14, с. 606]; нім. *eine kalte Mamsell* “буфетниця” [9, с. 386]; *das Mädchen für alles* “прислуга за все (людина, на яку покладаються всі обов'язки)” [9, с. 384]). Окрім того, виявлено декілька найменувань жіночого роду, приналежних до сфери торгівлі – укр. *перекупка (Отакі, матінко, лихії люди: як напало на мене семеро перекупок, то ледве одгризлась* [11, с. 168]), англ. *fishwife (to swear like a fishwife* “дуже лаятися або лаяти когось” [8, с. 905]), медицини (народної) – укр. *лікарка (укр. У всякої лікарки свої припарки), ворожка (Не так буде, як ворожка шепче; а так буде, як Бог дасть* [14, с. 47]), *баба / бабка (Сто баб – сто болячок; Сто баб – сто лік* [14, с. 377]), *шептуха (Я баба шептуха од злого духа: я при тобі – дух при тобі; я од тебе – дух із тебе* [14, с. 545]) та освіти – нім. *Lehrmeisterin (Erfahrung ist die beste Lehrmeisterin* “Досвід – найкращий вчитель” [9, с. 156]).

Жінка мала нижчий соціальний статус порівняно з чоловіком, а той визначався статусом її чоловіка чи батька. Приміром, українська паремія *Ой ти ткач ниткоплут, а я бондарівна; піди геть, відчепись, я тобі не рівня* [14, с. 549] демонструє, що дочка бондаря мала такий же соціальний статус як і її батько, і положення це було вищим, ніж у шевця.

Українські паремії *Солдатка – ні вдова, ні замужня жона* та *Рекрутova жінка ні дівчина, ні вдова* характеризують двозначний, з погляду тодішнього соціуму, статус дружин воїнів: солдати в царському війську служили дуже довго і далеко від домівки, отже, юридично перебуваючи у шлюбі, дружини солдатів вели водночас самотнє життя.

Порівняймо прислів'я укр. *чоботар без чобіт* та англ. *the tailor's wife is the worst clad*, у яких йдеться про людину, не здатну себе забезпечити. Відбувається перенесення характеристики чоботаря – “босий” на його дружину, адже якщо цей ремісник не може забезпечити себе, то відповідно і свою сім'ю. Цілковита матеріальна залежність дружини від чоловіка також засвідчена наступними прикладами: укр. *Поти попадає княгиня, поки піп не згине* [14, с. 603] (священики вважалися добре забезпеченими, пор. також прислів'я *Що коту, що попу*); *От тобі, ковалихо, лихо – що у кузні тихо* [14, с. 463] (адже ковальське ремесло оплачувалося добре); *не бачила ковалиха лиха*.

Поширеним гендерним стереотипом щодо жінок є невтручання в суто “чоловічі” справи, приміром, в іронічних виразах : укр. *Буде баба війтом!* [14, с. 239] (також *Твоя баба війтом; Світ світом, не була баба війтом, та й не буде ніколи* [14, с. 261]), що заперечує можливість жінки займати керівні посади, які вважалися чоловічими. Цей приклад також свідчить про загальне презирливе ставлення до жінок.

Роль жінки в сучасному суспільстві зазнала значних змін. Особиста активність, що виражається в професійному самовизначенні, змінила становище жінки в політичній і економічній сфері. Еволюція соціальних ролей чоловіків і жінок спрямована на розширення соціально-професійних функцій жінок, утвердження їх економічної незалежності, відповідно змінюється характер взаємин між чоловіками і жінками в сім'ї. Дуже часто жінки беруть на себе обов'язки голови сім'ї, будучи здатними нести основну чи принаймні однакову з чоловіком відповідальність за її забезпечення; вони займають провідні позиції в таких гуманітарних галузях суспільства, як культура, освіта, медицина.

Аналізуючи компонентний склад досліджуваних фразеологічних одиниць, окрім самостійно вживаних лексем по позначення чоловічих або жіночих професій та занять, нами були виявлені одиниці, які називають і чоловічі, і жіночі фахи та виступають в парі, іноді в опозиції один до одного:

а) як окремі варіанти однієї і тієї ж фразеологічної одиниці, напр.: укр. *невеликий пан – невелика пані* “незначна особа, яка не має впливу і з якою можна не рахуватися”; *на всю губу пан (господар, пані)* “великий, значний, справжній і т. ін.”; *Добра пані за рабами – Добрі пани за рабами, а раби за панями*; англ. *a servant of all work* “служник або служниця, що виконує різні обов'язки” – *maid of all work* “дівчина-служниця, що виконує всяку роботу”; *like master, like servant – like mistress, like maid* “зі злої трави – лихе сіно; яка яблунька, такі й яблучка”; *King's evidence – Queen's evidence* “людина, що видає суду свого співучасника” (звідси *to turn King's* (або *Queen's*) *evidence* “видати спільника, співучасника” тощо);

б) разом у межах однієї фраземи напр.: пор. вище укр. *Муж крамар, а жона крамарка: він із двора, а у жінки ярмарка; Вогонь – цар, а водиця – цариця; Де плуг господар, а борона господина, там повна бочка і повна скриня; Коваль кує, ковалиха в коршму йде*; пор. вище нім. *Dem einen gefällt der Pastor, dem andern die Pastorin* та ін.

Перша підгрупа засвідчує, що гендерна ознака не впливає на цілісне значення фраземи і є для нього нерелевантною, адже при заміні лексеми чоловічого роду на еквівалентну жіночого значення фразеологізму не змінюється. У другій лексеми на позначення осіб різної статі можуть як протиставлятися (пор. вище різні заняття коваля та ковалихи), так і бути тотожними за смыслом, який вони вносять у цілісне значення паремій (пор. вогонь та вода прирівнюються до правителів царя й цариці лише на підставі відповідності у граматичному роді).

У складі фразеологічних одиниць досліджуваних мов нами були виявлені такі гендерні пари, які ми спробуємо розглянути на предмет тотожності чи відмінностей у смислах, які вони вносять у цілісне значення фразем:

1. *Хазяїн – хазяйка* (також укр. *господар – господиня, газда – газдиня*, англ. *master – mistress*). Ця пара символізує перш за все владу (англ. *the master of one's destiny* (або *fate*) “хазяїн своєї долі” [8, с. 666]; *lord and master* “1) чоловік і повелитель; 2) хазяїн, голова” [8, с. 626]; *mistress of the Adriatic* “володарка Адріатики (м. Венеція)” [8, с. 676]), працьовитість (укр. *В доброго хазяїна й соломинка не пропаде* [11, с. 37]; *Як маєш бути злим господарем, то волею будь добрим челядником; Краще бути гарною наймичкою, ніж ледачою хазяйкою* [14, с. 458]). В українських прислів'ях *Макогін хазяїн у хаті* [14, с. 458] та *Кочерга до печі хазяйка – вона своє діло зна, жар загіба* [14, с. 458] обидві лексеми означають “головний, тямущий, керуючий”.

Низка паремій, що містять вищезазначені лексеми, дозволяє простежити розподіл функцій в родині, який повністю збігається з трактуванням концепції функціоналізму сім'ї. Функціоналізм пояснював розділення статевих ролей так: чоловік забезпечує сім'ю матеріально, жінка регулює взаємовідношення в сім'ї шляхом психологічної та емоційної підтримки [6, с. 106]. Але, крім того, господар повинен був дбати про господарство “надворі” (тобто про худобу, орання тощо), а господиня – про хатне господарство, безпосереднє утримання домівки: укр. *Без господаря двір плаче, а без господині – хата* [11, с. 72]; *Без хазяїна двір, а без хазяйки угли плачуть* [14, с. 450]; *Газду можна пізнати по дворові, а газдиню по коморі* [11, с. 72]; *Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині – димом* [11, с. 73]; англ. *Like master, like land* “який хазяїн, така й земля” [8, с. 612]. Водночас важливість жіночої підтримки для чоловіка і його господарської діяльності продемонстрована в українському прислів'ї: *Господар без жінки, як без очей* [11, с. 72]. З часом розподіл функцій в сім'ї стає менш різким, зумовлюючись здібностями і інтересами подружжя. Однак фразеологія через свій консервативний характер цього наразі не засвідчує.

2. *Пін – попадя / понівна* (також нім. *Pastor – Pastorin / Pastorentochter, Pfarrer – Pfarrertochter*) та ін. Схожість конотацій цих гендерно співвідносних пар засвідчують образні порівняння: укр. *прибрався, як пін на службу* [14, с. 495]; *величається, мов попадя на весіллі* [14, с. 143]; *пишається, як понівна в гостях* [14, с. 627]. Образ попа у фразеології має виключно негативну семантику, прирівнюється до нечистої сили: укр. *Сніп од снопа, як чорт од пона* [14, с. 452]; *Бійся пона, як той ладану* [14, с. 581]; нім. *Der Ochs stößt von vorne, das Pferd von hinten, der Pfaffe von allen Seiten* “Бика бійся спереду, коня – ззаду, а попа з усіх боків” [10, с. 60]. Такі ж негативні оцінні асоціації має образ його дружини: *Од пона з церкви, од понаді з хати* [14, с. 47].

Застаріла розмовна фразема *unter uns Pastorentöchtern / Pfarrertöchtern* передає конфіденційність розмови та часто виражає оцінку певних явищ, дій тощо. Цей сталий вираз виник у кінці XIX століття і співвідноситься з манірною (принаймні на той час) соціальною групою, що надає йому іронічного забарвлення. Отже, ми можемо стверджувати, що якості, притаманні священнику, приписуються усім членам його родини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Детально розглянувши українські, англійські та німецькі фразеологічні одиниці з компонентом-назвою людини за родом занять, можна зробити висновок, що гендерна релевантність виражається не лише у нерівномірній представленості у фразеології обох статей з переважанням чоловічої. Фразеологія приписує кожній статі певні стереотипи, які створювалися протягом усієї історії становлення і розвитку мови. Назви людини за родом занять набувають найрізноманітніших семантичних та експресивно-

стилістичних конотацій. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, сильними, вправними, владними (часом жорстокими), серйозними, жінок – вродливими, хазяйновитими (хоча інколи, навпаки, лінивими, що засуджується), імпульсивними, підступними. Хоча це індивідуальні риси, а не ознаки конкретної статі, такі стереотипи відображені в багатьох висловах стосовно чоловіків і жінок. Фразеологія має консервативний характер, саме тому в ній відсутні позначення сучасних жіночих професій, а функціональний розподіл ролей у сім'ї та суспільстві тяжіє до того, що існував у давнину.

Як показує проаналізований матеріал, стосовно оцінної функції людини або її дій представники обох статей розглядаються у фразеологізмах як з позитивних, так і негативних сторін. Аналіз гендерних пар чоловічих і жіночих професій та занять засвідчив і схожість значень, що вносять лексеми на позначення осіб різної статі у цілісний зміст фразем.

Перспективами подальших досліджень буде аналіз національно-культурних особливостей фразеологічних одиниць із компонентом-назвою людини за родом занять.

Л і т е р а т у р а :

1. *Виноградов В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – 4-е изд. – М. : Рус. яз., 2001. – 717 с.
2. *Горошко Е.* Гендерная проблематика в языкознании / Е. Горошко // Введение в гендерные исследования: в 2 ч.: учебное пособие / под. ред. И. Жеребкиной. – Х. : ХЦГИ; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1. – С. 508–542.
3. *Мельник Т. М.* Гендер як наука та навчальна дисципліна / Т. М. Мельник // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : “К.І.С.”, 2004. – С. 10–29.
4. *Ривлина А. А.* Теоретическая грамматика английского языка : учебно-методическое пособие / А. А. Ривлина. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2009. – 251 с.
5. *Ставицька Л.* Гендерна лінгвістика: українська перспектива / Л. Ставицька // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 58–66.
6. *Сушицька І. М.* Трансформація ролі та становища жінки в сучасній українській сім'ї / І. М. Сушицька // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 105–109.
7. *Шилова Е. Э.* Гендер как инновационный научный и философский дискурс / Е. Э. Шилова // Вестник МГИМО Университета. – Философия. – 2013. – С. 148–152.

Л е к с и к о г р а ф і ч н і д ж е р е л а :

8. *Англо-український фразеологічний словник* / [уклад. К. Т. Баранцев]. – 3-те вид., стер. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2006. – 1056 с.
9. *Немецко-русский фразеологический словарь* / [сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин; под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
10. *Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки: посібник для студ. та викл. вищих навч. закладів* / [авт. О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко]. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.
11. *П'ять тисяч прислів'їв та приказок* / [уклад. Л. Вознюк]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 224 с.
12. *Словник гендерних термінів: присвячений основній термінології в галузі гендеру та фемінізму [Електронний ресурс]* / [уклад. З. Шевченко]. – Режим доступу : <http://a-z-gender.net/ua/>
13. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1 – 799 с., Т. 6 – 830 с., Т. 7. – 723 с.
14. *Українські приказки, прислів'я і таке інше* / [уклад. М. Номис, упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
15. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart [Electronic Resource]* / U. Thieme, F. Becker, F. Ch. Willis, H. Vollmer. – 7 Bänden. – Leipzig : Verlag von E. A. Seemann, 1864–1928. – Mode of Access : <http://encycloped.deacademic.com/>

16. The Corpus of Contemporary American English: 400 + million words (US, 1990-present) [Electronic Resource] / Mark Davies; Brigham Young University. – Provo, 1990. – Mode of Access: – <http://www.americancorpus.org>
17. Longman Dictionary of Contemporary English / Della Summers. – Harlow, England : Pearson Education Limited, 2007. – 1950 p.

References:

1. Vinogradov V. V. Russkiy yazyk (Grammaticheskoye ucheniye o slove) [Russian language (grammatical doctrine of the word)] / V. V. Vinogradov. – 4-ye izd. – M. : Rus. yaz., 2001. – 717 s.
2. Goroshko Ye. Gendernaya problematika v yazykoznanii [Gender issues in linguistics] / Ye. Goroshko // Vvedeniye v gendernyye issledovaniya: v 2 ch.: uchebnoye posobiye / pod. red. I. Zhrebkinoy. – KH. : KHTSGI; SPb. : Aleteyya, 2001. – CH. 1. – S. 508–542.
3. Mel'nyk T. M. Gender yak nauka ta navchal'na dystsyplina [Gender as a science and a discipline] / T. M. Mel'nyk // Osnovy teoriiy genderu : navchal'nyy posibnyk. – K. : "K.I.S.", 2004. – S. 10–29.
4. Rivlina A. A. Teoreticheskaya grammatika angliyskogo yazyka : uchebno-metodicheskoye posobiye [Theoretical grammar of the English language: educational-methodical manual] / A. A. Rivlina. – Blagoveshchensk : Izd-vo BGPU, 2009. – 251 s.
5. Stavys'tka L. Henderna linhvistyka: ukrayins'ka perspektyva [Gender Linguistics: Ukrainian Perspective] / L. Stavys'tka // Ukrayins'ka mova. – 2004. – № 3. – S. 58–66.
6. Sushyts'ka I. M. Transformatsiya roli ta stanovyshcha zhinky v suchasniy ukrayins'kiy sim'yi [Transformation of the role and position of a woman in the modern Ukrainian family] / I. M. Sushyts'ka // Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv. – 2013. – № 3. – S. 105–109.
7. Shilova Ye. E. Gender kak innovatsionnyy nauchnyy i filosofskiy diskurs [Gender as an innovative scientific and philosophical discourse] / Ye. E. Shilova // Vestnik MGIMO Universiteta. – Filosofiya. – 2013. – S. 148–152.

Lexicographic sources:

8. Anhlo-ukrayins'kyy frazeolohichnyy slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary] / [uklad. K. T. Barantsev]. – 3-tye vyd., ster. – K. : T-vo "Znannya", KOO, 2006. – 1056 s.
9. Nemetsko-russkiy frazeologicheskyy slovar' [German-Russian phraseological dictionary] / [sost. L. E. Binovich, N. N. Grishin; pod red. d-ra Malige-Klappenbakh i K. Agrikola]. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Russkiy yazyk, 1975. – 656 s.
10. Perlyny narodnoyi mudrosti. Nimets'ki prysliv'ya ta prykazky [Pearls of folk wisdom. German proverbs and sayings] : posibnyk dlya stud. ta vykl. vyshchykh navch. zakladiv / [avt. O. F. Kudina, O. P. Prorochenko]. – Vinnytsya : Nova knyha, 2005. – 320 s.
11. P'yat' tysyach prysliv'yiv ta prykazok [Five thousand proverbs and an order] / [uklad. L. Voznyuk]. – Ternopil' : Pidruchnyky i posibnyky, 2010. – 224 s.
12. Slovnyk gendernykh terminiv: prysvyachenyy osnovniy terminolohiyi v haluzi genderu ta feminizmu [Glossary of gender terms: devoted to the basic terminology in the field of gender and feminism] [Elektronnyy resurs] / [uklad. Z. Shevchenko]. – Rezhym dostupu : <http://a-z-gender.net/ua/>
13. Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida ta in. – K. : Naukova dumka, 1970–1980. – T. 1 – 799 s., T. 6 – 830 s., T. 7 – 723 s.
14. Ukrayins'ki prykazky, prysliv'ya i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs and so on] / [uklad. M. Nomys, uporyad., prymit. ta vstupna st. M. M. Pazyaka]. – K. : Lybid', 1993. – 768 s.

Пономарева О. А. Гендерный аспект функционирования наименований лиц по роду занятий во фразеологии украинского, английского и немецкого языков.

В статье сквозь призму гендерной проблематики анализируются семантика, структура и национально-культурные особенности фразеологических единиц украинского, английского и немецкого языков с названиями лиц по роду занятий. В частности, изучается роль гендерных коннотаций профессиональных обозначений в мотивации целостного идиоматического значения фразем. Кроме того, прослеживается гендерное разделение труда и гендерные родственные связи и исследуются гендерные пары наименований профессий и занятий на предмет тождественности или различий в смыслах, которые они вносят в целостное значение фразем, отражая гендерные стереотипы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, названия человека по роду занятий, профессии, гендер, гендерный подход, коннотативное значение.

Ponomarova O. A. Gender Aspect of People's Names with Respect to Their Occupation Functioning in Ukrainian, English and German Phraseology.

The article deals with the meaning, structure and national-cultural peculiarities of Ukrainian, English and German phraseological units with components denoting people according to their occupation viewed through the prism of gender problems. In particular, the role of gender connotations of professional names in motivating phrase meaning has been studied. Besides, the author traces gender division of labour and gender ties of relationship and analyses gender pairs of occupational names as to the identity or differences in phrase meaning when used as components of idioms, thus reflecting gender stereotypes. As a result, it is claimed that gender relevance is expressed by uneven presentation of both sexes within phraseology with the preference for a male over a female person. Phraseology is conservative, that is why there are almost no names of modern women's professions within it and the functional division of roles in the family and society tends to that one which existed in ancient times. As the material shows, representatives of male and female sexes have both positive and negative estimating associations in the inner phraseological context.

Keywords: phraseological unit, naming people according to their occupation, professions, gender, gender approach, connotative meaning.

УДК 811.512.19:343.138"15/16"

Рустемов О. Д.
Ардаханский университет,
Турецкая Республика

**ДИАЛЕКТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА
КРЫМСКИХ СУДЕБНЫХ РЕЕСТРОВ XVI–XVII ВВ.**

Крымские судебные реестры ханского периода, известные также как кадиаскерские книги, обнаружены были достаточно давно. Первое описание и первые переводы этих текстов появились уже в конце XIX века. Однако истинное представление о содержании дел, об исторической и филологической ценности памятников возникло совсем недавно. С точки же зрения лингвистики, они до сих пор остаются ещё малоизученными. Одним из актуальных вопросов является вопрос диалектной идентификации языка крымских кадиаскерских книг. По многим параметрам, которые определены в данной статье, язык документов, заключая в себе многие элементы османского литературного языка, обнаруживает также немало элементов локальных крымских наречий. Всё это позволяет характеризовать язык крымских сиджилей как крымский вариант османского языка.

Ключевые слова: крымскотатарский язык, османский язык, лексика, тематические группы, заимствования, кадиаскерские книги.

Несмотря на неоднократные обращения к теме крымских судебных реестров эпохи Крымского Ханства, переводы отдельных текстов и различные публикации по поводу их очередного обнаружения [3; 4; 7; 9; 12], цельного представления как о содержании, так и о филологической составляющей этих памятников учёная общественность до сих пор не имеет. В числе проблем в изучении крымских судебных текстов, одной из актуальнейших является проблема идентификации языка, на котором они написаны.

Актуальность данной темы исходит из малоизученности памятников данной категории с филологической точки зрения. Исследование в данной области направлено на определение разговорного языка крымских татар по диалектному признаку, что в результате поможет в восстановлении литературной нормы, создании современной терминологии и в других практических задачах языковой политики крымских татар на современном этапе. Этот вопрос сам по себе является довольно обширным и включает в себя задачи практического свойства. Его можно разбить на отдельные темы, такие как стилистика юридических текстов и присутствие в них элементов разговорной